

ПОРІВНЯЛЬНІ ЗВОРОТИ ЯК МОВНИЙ ЗАСІБ ЕКСПРЕСИВНОЇ ВИРАЗНОСТІ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ В ПОЕТИЧНІЙ МОВОТВОРЧОСТІ МИКОЛИ БАЖАНА

Стаття присвячена аналізу стилістичних особливостей порівняльних зворотів у поетичній мові М. Бажана. Порівняльні конструкції є важливим засобом створення художнього ефекту в поетичному тексті, а також становлять вагомий частину ідіолекту письменника.

Ключові слова: поетична мова, порівняльні звороти, ідіолект, внутрішній світ, естетична функція.

Васютенко И.А. Сравнительные обороты как средство экспрессивной выразительности внутреннего мира в поэтическом словотворчестве М. Бажана. *Статья посвящена анализу стилистических особенностей сравнительных оборотов в поэтическом языке М. Бажана. Сравнительные конструкции являются важным средством создания художественного эффекта в поэтическом тексте, а также составляют весомую часть идиолекта писателя.*

Ключевые слова: поэтический язык, сравнительные обороты, идиолект, внутренний мир, эстетическая функция.

Vasyutenko I. Comparable turnover means of expression expressive of the inner world in poetic word creation M. Bazhana. *The article analyzes the use of linguistic features comparative phrases in poetic language, which under the pen writer became an important stylistic devices of verbal description.*

Keywords: poetic language, comparison, comparative turnovers, idiolekt, inner world.

Ідіолект письменника здавна був предметом дослідження в українсько-мовознавстві. Окреме і важливе місце в науковому аналізі індивідуального стилю письменників посідають монографії, присвячені мові українських майстрів художнього слова (праці С.Я. Єрмоленко, Т.В. Скорбач, К.Ю. Голубородька, В.С. Калашника, В.А. Чабаненка, Л.І. Мацько, А.К. Мойсієнка та ін.), де розглядаються питання екстра- та інтралінгвальних чинників формування ідіостилу митця, його мовно-стилістичних домінант.

Розгляд своєрідності мовної майстерності кожного з письменників дає можливість схарактеризувати поступовий історичний розвиток української мови в її стилістичному вияві за даними досліджень мови видатних майстрів художнього слова. Тому проблема опису стилістичних властивостей творів письменників минулого й сучасності не втратила своєї актуальності й сьогодні, зокрема у вивченні особливостей ідіолекту митців української поезії, які з певних причин залишилися поза увагою дослідників. Їхня творча лабораторія чекає на повне розкриття з метою визначення належного місця в історії розвитку української художньої мовотворчості. До числа таких письменників належить Микола Бажан. Серед ряду питань, що потребують розв'язання, на увагу заслуговує розгляд художніх прийомів, зокрема порівняльних зворотів, які є частиною стилістичного ресурсу мови.

Мета статті – дослідження специфіки індивідуально-авторського використання порівняльних зворотів, утворених з участю сполучників, як стилістичних одиниць, що стали важливим художнім прийомом.

Своєрідність мови поезії полягає в тому, що в структурі поетичного твору, як конкретному її вияві, здійснюється емоційно-образна, естетична трансформація засобів загальнонародної мови [4: 18]. За В.С. Калашника, слово, будучи відкритою мовною одиницею, постійно розвивається, набуває нових семантико-стилістичних якостей, виявляє все повніше можливості для відтворення думки й почуття людини. Найбільше творчих трансформацій слово зазнає в поетичній мові, орієнтованій на образність, експресію та емоційність уже самою своєю природою [4: 29]. Важлива роль у цьому процесі належить тропам, тобто вживанню слів у переносному, образному значенні.

Естетична свідомість відбиває світ у формі естетично значущих (як правило, художніх) образів. Засобами формування й передачі цих образів є елементи мови, які організуються в систему тропів. Первісним тропом і виразником образотворчої мовленнєвої експресії є порівняння. Воно підкреслює й посилює уявлення про який-небудь предмет чи про яке-небудь явище за рахунок іншого предмета чи явища, викликає певні естетичні асоціації та почуттєво-оцінні реакції, а найголовніше – активізує увагу й образне мислення людини. За логіко-семантичними ознаками, структурою, за характером сприймання читачем (слухачем) і за ступенем експресивності художні порівняння можна поділити на два типи: 1) порівняння з прозорою логіко-семантичною основою, які сприймаються без інтелектуального напруження і є помірно експресивними; 2) порівняння зі складною логіко-семантичною основою, які потребують асоціативної розумової активізації людини і є дуже експресивними [9: 221].

До першого типу порівнянь належать порівняння загальномовного (часто фольклорного) характеру, що конструюються без особливих творчих зусиль на основі традиційних, колективних (об'єктивних) естетичних уподобань. До другого типу належать порівняння індивідуально-авторські, що конструюються творчо, на основі несподіваних зіставлень і зближень реалій, їх властивостей та ознак, тобто на основі суб'єктивних естетичних уподобань. Звичайно, чим несподіваніше порівняння, тим воно естетично й стилістично вагоміше [9: 221].

Говорячи про природу порівняння, О.М. Веселовський зазначав: чим більше людина пізнавала себе, тим більше означувалася грань між навколишнім світом і нею, ідею рівності заступала ідея особистості, а древній синкретизм відступав перед розщеплювальною силою знань: тотожність «блискавка-птаха», «людина-дерево» змінилася порівнянням: «блискавка, як птаха», «людина, як дерево» [2: 132].

О.О. Потебня доводив, що «висхідною точкою думки є сприйняття явища, котре безпосередньо діє на чуття; але у власне порівнянні це явище аперцептується чи пояснюється двічі: спочатку безпосередньо, у тій половині порівняння, яке виражає символ, потім – опосередковано, разом із цією – у другій половині, зміст якої стає більш близьким для суб'єкта думки і менш доступним для безпосереднього сприйняття» [7: 188].

У конкретному поетичному ідіолекті, зазначає З.Т. Франко, порівняння чи метафора «є результатом натуральної інтуїтивно-відчуттєвої реак-

ції на описувані, часто ретроспективно відтворювані в уяві події і плодом картинно-образного осмислювання поетом фактів і явищ» [8: 93].

У художній мові порівняльних використовують перш за все як засіб пізнання — розкриття ознак описуваних предметів і явищ [5: 233]. Під порівнянням розуміється «зіставлення описуваних осіб, характерів, подій, явищ. У результаті цього зіставлення зображуване ніби конкретизується, стає більш явним і виразним. Однією з найважливіших ознак вдалого порівняння є елемент новизни, винахідливості» [3: 491]. Порівнянням називається словесний вираз, у якому уявлення про зображуваний предмет конкретизується шляхом зіставлення його з іншим предметом, таким, що містить у собі необхідні для конкретизації уявлення ознаки в більш концентрованому вияві.

Порівняння не лише збагачує мовну лексику, розширює зміст понять у їх новому синтезі, а й творить художньо-поетичне бачення світу. В уподібненні й порівнянні немовби пробуджується сам собою генетичний код записаних у пам'яті едностей.

Порівняння допомагають письменникові розкрити характер зображуваної дії, подати «картинний» образ дійсності: передати форму, розмір, запах, внутрішню якість предмета тощо. Часто порівняння вживається для змалювання художнього образу людини, розкриття її внутрішнього світу. Звичайно в порівняннях розрізняються суб'єкт (те, що порівнюється), об'єкт (те, із чим порівнюється) і ознака зіставлення. Ця ознака може бути досить очевидною і постійною, а інколи несподіваною, випадковою [5: 233; 3: 491].

Микола Бажан майстерно вплітає в мовну тканину своїх віршів порівняльні звороти. Щодо їхнього граматичного вираження найбільш популярними в ідіолекті поета є порівняльні звороти (непоширені й поширені) зі сполучниками **як**, **мов**, рідше — **немов**, **наче**.

Особливою стилістичною виразністю й естетичною вартістю відзначаються порівняння тоді, коли вони ампліфікуються або підтримуються перехресним повтором: *Бо зводився собор — гнобитель і захисник, / Юрби благання і юрби прокльон, / Й готичний розцвітає трилисник, / Мов хрест, мов квіт, мов псалма і мов сон* (1: 80–81); *Каменярі — раби і чудодії — / Принесли в творчій ярості сюди / Ці, виресли з віків, з граніту, з мрії, / Плоди, як чаші, й чаші, як плоди* (1: 183).

Про визнання автором ролі порівняльних зворотів як ефективного стилістичного засобу свідчить те, що Бажан залучає до образної характеристики описуваного кілька зворотів, ужитих у межах одного речення або абзацу: *Залізом, полум'ям, елеєм, кров'ю кута / Зловіщу повість про собор, / Як в захваті страждених юрм, / Ускреготі зубів і скреготі граніту, / Мов смертний спів, / мов клич одчайних сурм, / Щоб пломеніти і гриміти, / Здіймався собор на славу феодалу, / Яскиня віри, / кішло прощ — / І на лунці тарелі площ / Вже дзвін його упав помалу, / Мов мідний шаг, / офіри мідний шаг* (1: 79–80); *Той трепет б'ється, як тривожний птах. / О, знаю я!.. Не кожному дано / Нести цей трепет, наче знамено* (1: 71); *Глухий, немов пиха, нудний, наче пил, / Гегелівський дух, натхненник пустосвятам, / І лживий, як спірит, / розлючений,*

як бог, / Приреченості лицемірний фатум – / Безрадісність і розпач обидвох (1: 113); / Ти – / вже не мука. / Ти – поклик, натхнення і чеснота, – / Солодка, як серця берка, ненажерлива падь, / Велична, як блазень, / гордлива, як вись ешафота, / Куди зводяться, щоб не вмирать (1: 122).

Стилістично виправданною є будова речень, у яких один порівняльний зворот увіходить складником іншого порівняльного звороту. Вони, наприклад, стають компонентами художнього змалювання сильного внутрішнього переживання: *Горло горбом напнеться, / втнеться крик, / як звисне, мов флаг, із трапецій / чорний людський язик (1: 78); / Люди вилазять з сердець, як з облаток, / Як з щирія – з люті, з верзіння і з мук (1: 118).*

Письменник добирає яскраві емоційні компаративи для розкриття внутрішнього стану чи переживань героя, зумовлених життєвими ситуаціями. Внутрішні почуття, емоції, реакції порівнюються з *кошомом*: *Стелеться степом стогін, / Наче колос на вітрі, росте (1: 45); зі спрутом*: *Нудьга – це неситий душі лейкоцит, / Що тілом своїм, непорушним і бистрим, / Взортає, висмоктує мудрість і пристрасть, / Як спрут, заповзаючи серцю під спід (1: 123); з потопельником*: *Худа печаль і довга туга, / мов потопельник попливла (1: 92); зі змієм*: *Ти – задрість, що б'ється й зивається в звої, / Як змії, свої кільця слизькі простеля, / Хльостка какофонія ноти одної / Маніакального скрипаля (1: 122); з павуками*: *Мов павуки пухкі й ослизі, / У тільці несучи отрут скупий пухир, / Повзійть з шпарин проламаной мислі, / Щоб я, поет, святоха і блюзнір, / Поклав вас трупами на зляканий папір, / Щоб череп репнув й звідти, з чорних дір, / Потворні мрії вистромляли ссальця (1: 103); з птицею*: *В очах / Задумана й пильна глибінь супокою, / І серце напружилось перед грозою, / Як птиця, щоб раптом порватися в змах (1: 223).*

Порівняльні звороти в поетичному ідіолекті М. Бажана стають засобом художньої репрезентації дійсності розгорнутими картинами-образами: *Тінь неспокійна й крилата / Корсарського злого фрегата / Морями облудними буде пливати; / Струмїтиме хмуρο повз чорні борти / Вітер одвертий солдата, / Вітер хоробрих людей, / Що кричить альбатросом між рей, / Тугий, як дуга арбалета, / Прямий, як удар стилета, / Шершавий, як іржа / Корсарського ножа (1: 98); Снувались чабанів далекі голоси, / Немов прозора, павутинна волосінь (1: 63); Лютують блискавки страшної тишини, / Роти провалюють, роззявши губи лезом / І котячі слова по кручах фрази в безум, / Неначе в прїрву крузі валуни (1: 103); Розгойдались, мов трупи на ниточках, / голоси (1: 78).*

Палітра використаних поетом порівняльних зворотів різноманітна за своєю природою. Наприклад, художнє використання порівнянь у змалюванні небесних світил та земної поверхні відбувається за рахунок їхнього асоціативного сприйняття: *В небі місяць б'ється, напруживсь, / Мов стиснуті, зблідлі вуста (М. Бажан); Мов карб старий – цей місяць-білозір, / Мов сні старі – ці мари білопінні (1: 65); Дві сотні кроків, один заряд. / Мов крапля крові, горить зоря (М. Бажан); В небо зорі вп'ялися, мов краби, / В землю намулом вгузла тьма (1: 53); І струшена з небес на дно студне криниці / Тріпочеться зоря, як риба золота (1: 67); Між хмар губами – місяця зуб, / і земля холола, мов чорний труп (1: 61).*

Автор передає глибину внутрішніх почуттів, порівнюючи їх з живими істотами: *Вслухаючись в її підземний шурхіт, я / Кричу, й жахаюся, й не знаю, що звідтіль / На мене виповзе: чи сумнівів змія, / Чи вистрибне, немов тарантул, біль?* (1: 615); *І я відчув з прикмет цих дріб'язкових / її тривогу, / гостру, потайну, / Яка ховалась в рухах і розмовах, / Як пташка в шибку, билась в тишину* (1: 534).

Потреба в якісній оцінці описуваного спричинює утворення зворотів, які позначені виявом виразних емотивно-оцінних конотацій (оцінність може бути закладена як у суб'єктові, так і об'єктові порівняння): *Сидить і чеснотами пахне, як милом. / Сидить і скорботою пахне, як злом* (1: 121); *Вантажники, вагоноводи, докери, / Крановицики, матроси, кочегари, — / їх оклики, прокльони, клятви, докори / Вам серце обплели, мов капіляри* (1: 405); *З сердець не стерти славу колю, / І на лиці старих бійців тепер твій / Слід радісно й побожно пізнаю, / А слід цей — рана, отік або шрам, / Мов карб тих давніх подвигів і драм* (1: 70); *І карти кидаю з руки / На лишаї процвілі столика, / І ніч розлазиться в боки, / Мов чорні вени в серці алкоголіка, / І вбивця перший робить знак, — / Затис у руку похолоду, / Мов круглу рану, мідяний п'ятак, / І ми згинаємось до столу* (1: 90).

Розглянуте переконує в словесній майстерності Миколи Бажана як поета, який, прагнучи емоційно навантажити контекст й досягти високого рівня художності, активно використовує компаративи, побудовані з участю порівняльних сполучників. Порівняльні звороти в тканині аналізованих поезій є вагомим естетичним компонентом зображення внутрішнього світу як дійових осіб, так і самого автора.

До порівняльного описування М. Бажан залучає звороти, які ампліфікуються або підтримуються перехресним повтором, ужиті в межах одного речення або абзацу, у яких один порівняльний зворот увиходить складником іншого порівняльного звороту; звороти, які стають засобом змалювання дійсності картинами-образами; звороти, які передають глибину внутрішніх почуттів, що становить виразну ознаку художнього мовомислення митця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бажан М. Твори в чотирьох томах. — Т.1. / М. Бажан. — К. : Дніпро, 1984.
2. Веселовский А.Н. Психологический параллелизм и его формы в отражениях поэтического стиля / А.Н. Веселовский. — Л. : Худож. литература, 1940. — С. 73–79.
3. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи / А.И. Ефимов. — М. : Издательство Московского университета, 1961.
4. Калашник В.С. Особенности слововживания в поэтической мове : [Навчальний посібник] / В.С. Калашник. — Харків : ХДУ, 1985.
5. Культура української мови / відп. ред. С.Я. Єрмоленко. — К. : Либідь, 1990.
6. Маленко О.О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості / Олена Маленко. — Харків : ХІФТ, 2010.
7. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня // Потебня А.А. Слово и миф. — М. : Правда, 1989. — С. 17–200.
8. Франко З.Т. Засоби мовної майстерності лірики Т. Шевченка періоду заслання / З.Т. Франко // Джерела мовної майстерності Т.Г. Шевченка. — К. : Вид-во АН УРСР, 1964. — С. 76–98.
9. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови / В.А. Чабаненко. — Запоріжжя : ЗДУ, 2002.